

Izvirni znanstveni članek/1.01

Dušan Štepec

STANJE MLINOV IN ŽAG V KRAJINSKEM PARKU KOLPA

V pričujočem prispevku želim predstaviti analizo stanja mlinov in žag v Krajinškem parku Kolpa, ki obsega območje ob mejni reki Kolpi v občini Črnomelj od Starega Trga do Fučkovcev. Na obravnavanem območju se je na slovenskem bregu do danes ohranilo devet mlinov in šest mlinov z žagami.

V prispevku podajam pregled trenutnega fizičnega stanja mlinov in žag, predstaviti poskušam njihove značilnosti in posebnosti ter ovrednotiti njihove spomeniškovarstvene kvalitete.

V drugem delu prispevka želim osvetliti nekatere probleme, s katerimi se že, oziroma se bo spomeniškovarstvena služba soočila ob morebitnih prenovah obravnavanih objektov. V zadnjem delu prispevka predstavljam nekaj možnih modelnih pristopov k njihovi prenovi oziroma predstavljam predloge za njihovo revitalizacijo in vključitev v programsko shemo krajinskega parka.

Kratek oris dosedanjih slovenskih prizadevanj na področju raziskovanja in varovanja mlinov in žag ob Kolpi

Preučevanje mlinov in žag v belokranjskem delu Pokolpja se je na Slovenskem začelo v začetku šestdesetih let 20. stoletja s strani Belokranjskega muzeja iz Metlike pod vodstvom njegovega dolgoletnega ravnatelja Jožeta Dularja. Poleti 1946 je z manjšo terensko ekipo s kanujem preveslal Kolpo od Bilpe v Poljanski dolini do sotočja Kamenice pri Božakovem. Ekipo je pregledala stanje mlinov in žag na obeh rečnih bregovih. Med potjo so člani ekipe evidentirali obstoječe objekte, jih fotodokumentirali in jih celo posneli na filmski trak.¹

Z načrtnim preučevanjem mlinov in žag ob Kolpi so se ob koncu sedemdesetih in v začetku osemdesetih let ukvarjali geografi, najprej v sklopu Mladinskega raziskovalnega tabora Vinica 1979, kasneje pa je sledilo še več

parcialnih raziskav.² S pomočjo osnovnih smernic za geografsko raziskovanje vodnih mlinov in mlinarstva na Slovenskem³ so sistematično pregledali stanje vodnih obratov (mlinov, žag in kovačnic) ob Kolpi in njenih pritokih, ugotavljali so njihovo razširjenost, čas obratovanja, njihove značilnosti in vzroke za propadanje.

Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Novo mesto (od tu dalje zavod) se je evidentiranja mlinov in žag ob Kolpi prvič lotil relativno pozno. V letih 1992 in 1993 je pripravil strokovne osnove za varstvo naravne in kulturne dediščine za predvideni regijski park Kočevsko - Kolpa, natančneje za belokranjski del obkolpja, imenovan "Krajinški park Bela krajina".⁴ Tedaj so bili evidentirani mlini in žage na slovenskem bregu, ob srednjem in spodnjem toku Kolpe. Leta 1995 so bili objekti delno valorizirani za pripravo strokovnih osnov za razglasitev krajinskega parka Kolpe.⁵ Z lastnostmi tehniške dediščine so bili ovrednoteni štirje objekti: Papov in Prokšljev mlin v Učakovcih ter mlina v Ziljah in Žuničih.

Razširjenost vodnih mlinov in žag ob Kolpi in njihovo fizično stanje

Kolpa izvira v goratem Gorskem Kotarju in se kot nižinska reka izliva pri Sisku v Savo. Kot mejna reka med Slovenijo in Hrvaško teče približno 115 kilometrov od Osilnice do sotočja potoka Kamenice pri Božakovem. Kdaj se ob Kolpi pojavijo prvi mlini in žage ni znano. V zgodovinskih virih se mlini ob Kolpi prvič omenjajo v urbarju gospostev Nemškega viteškega reda iz leta 1490.⁶ V njem je omenjenih šest mlinov (Marindol, Primostek, Log pri Rosalnicah, Rosalnice, Radoviči in Želebej). Žage niso omenjene. Na jožefinskem vojaškem zemljevidu iz druge polovice 18. stoletja je bilo ob Kolpi na območju sedanjega krajinskega parka vrisanih kar 17 vodnih obratov.⁷

Iz dosedanjih geografskih raziskovanj je znano, da je v obdobju od konca 19. stoletja do danes na belokranjskem delu Kolpe (med Starim Trgom in sotočjem Kamenice) delovalo 49 obratov na vodni pogon (na slovenskem bregu 26, na hrvaškem 23) od tega 31 mlinov, ena samostojna žaga in 17 mlinov z žagami.⁸ Sredi šestdesetih let 20. stoletja je na obeh bregovih belokranjskega dela Kolpe stalo še 43 objektov, polovica

Mlin v Bregu pri Sinjem Vrhu občasno še deluje, foto: Dušan Štepec, september 2000.

med njimi je še obratovala. Dvajset let kasneje pa jih je obratovala le še četrtnina.⁹ Do začetka devetdesetih let so na belokranjskem delu Kolpe delovali še štirje obrati na vodni pogon (trije mlini in ena žaga). Ob zadnjem pregledu stanja je bilo ugotovljeno, da na vodni pogon delujeta občasno samo še žaga v Pobrežju in mlin v Bregu pri Sinjem Vrhu, vsi ostali obrati na vodni pogon so z delovanjem prenehali. Znotraj krajinskega parka Kolpa se je do danes ohranilo 15 objektov na vodni pogon (devet mlinov in šest mlinov z žagami).

Legenda:

Fizično stanje stavbe (mlina., žage) ali jezua:

**** - obnovljeno

*** - dobro ohranjeno

** - delno ohranjeno, delno predelano, delno degradirano

* - propadajoče, močno poškodovano, v celoti degradirano

Ohranjenost notranje opreme in postrojenja:

Namembnost stavbe:

- dobro ohranjeno

- delno ohranjeno

- slabo ali nič ohranjeno

+++ - primarna namembnost

++ - spremenjena namembnost¹

+ - brez namembnosti

Ime	Kraj	Stanje stavbe in jezua			Stanje notranje opreme		Namembnost	
		mlin	jez	žaga	mlin	žaga	mlin	žaga
Madroničev mlin z žago	Prelesje	***	***	***	#	##	++	+
Baričev mlin	Kot pri Prelesju	**	**		#			+
Radenski mlin	Sred. Radenci	**	**		#		++	
Mlin v Bregu	Breg pri Sinjem Vrhu	***	**		###			+
Zagarjev mlin z žago	Damelj	***	***	***	###	###	+	+
Mlin z žago v Krivcih	Damelj	***	**	**	#	##	++	++
Otoški mlin	Otok	*	*		#			+
Vukovski mlin	Vukovci	**	**		#			+
Papov mlin	Učakovci	*	*		#			+
Proksljev mlin z žago	Učakovci	**	****	**	##	#	+	+++
Benetičev mlin z žago	Vinica	***	***	*	###	#	+	+++
Ziljski mlin	Mlin v Sred. Ziljah	**	**		#			+
Mlin v Vidinah	Preloka	**	**		#			+
Žuničev mlin	Žunič	*	*		#			+
Kuzmanov mlin z žago	Pobrežje	***	***	***	##	###	+	+++

Fizično stanje mlinov in žag ter njihova namembnost na območju Krajinskega parka Kolpa od Prelesja nizvodno

1 Gradivo terenske ekipe hrani arhiv Belokranjskega muzeja v Metliki. O rečni poti, o mlinih in žagah ob Kolpi je bilo izdano leposlovno delo avtorja Jožeta Dularja z naslovom Mlini ob Kolpi umirajo.

2 Več o tem glej v: Plut, Dušan 1985: Geografske značilnosti poplavnega sveta Kolpe in njenih pritokov v Zgornjem Pokolpju. V: Geografski zbornik 25. Ljubljana, 124 - 151.

3 Radinja, Darko 1979: Geografsko raziskovanje vodnih mlinov in mlinarstva na Slovenskem. Osnovne smernice za raziskovanje. V: Geografski vestnik, Letnik 51. Ljubljana, 121 - 143.

4 Ivanovič, Mira 1993: Krajinski park Bela krajina, Strokovne osnove za varstvo naravne in kulturne dediščine. Arhiv ZVNKD Novo mesto.

5 Ivanovič, Mira in sodelavci 1995: Krajinski park Kolpa, Strokovne osnove za razglasitev. Arhiv ZVNKD Novo mesto.

6 Kos, Dušan 1991: Urbarji za Belo krajino in Žumberk (15 - 18. stoletje) I, Viri za zgodovino Slovencev, Trinajsta knjiga. Novejši urbarji za Slovenijo, Prvi zvezek. Ljubljana, 128 - 129.

7 S kartografskega in opisnega dela jožefinskega vojaškega zemljevida ni možno razbrati ali gre pri vrisanih vodnih obratih samo za mlino ali je med njimi tudi kakšna žaga.

8 Plut, Dušan 1988: Belokranjske vode. Novo mesto, 140 - 141.

9 Dular, Andrej 1985: Občina Črnomelj, Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja - 20. stoletja. 1985, 130 - 131.

Primer mlina z žago - Žagarjev mlin z žago v Damlju, foto Dušan Štepec, september 2000.

Iz tabele so razvidne naslednje ugotovitve:

- Tretjina stavb je še v dobrem fizičnem stanju, z ohranjeno notranjo opremo; uničena, poškodovana ali odstranjena imajo vodna kolesa, ponekod so poškodovana betonska korita in zapornice, odstranjene so grablje.
- Večina objektov je v slabem fizičnem stanju.
- Večina objektov nima ohranjene notranje opreme.
- Večina objektov je praznih in propadajo, štiri objekti pa imajo spremenjeno namembnost: Madroničev mlin, mlin v Srednjih Radencih, mlin in žaga v Krivicah v Damlju. V notranjščini Madronovičevega mlina je lastnik uredil gostinski prostor. Del notranjščine mlina v Srednjih Radencih je preurejen za potrebe občasne gostinske ponudbe. Notranjščina mlina in žage v Damlju sta preurejeni za potrebe občasnega bivanja. Primarno namembnost sta ohranili le žagi v Učakovcih in Vinici. Prokšljeva žaga v Učakovcih je bila leta 1983 preurejena v tračno vertikalno žago na električni pogon, Benetičeva žaga v Vinici pa je bila po letu 1970 preurejena v tračno horizontalno žago na električni pogon.
- Trenutno najbolj propadajo trije mlini: Papov, Otoški in Žuničev mlin, v naslednjih nekaj letih pa grozi propad še trem mlinom in sicer v Srednjih Radencih, Ziljskemu mlinu in mlinu v Žuničih.

Značilnosti mlinov in žag ob Kolpi

Na podlagi dosedanjih raziskovanj, ugotovitev in terenskega dela lahko o mlinih in žagah ob Kolpi podamo nekaj bistvenih značilnosti. Najstarejša do sedaj znana upodobitev mlina ob Kolpi izvira iz druge

polovice 17. stoletja. Gre za bakrorez iz Valvasorjeve knjige Topografija vojvodine Kranjske iz 1679. Na njem je upodobljen grad Pobrežje in pod njim mlin ob reki Kolpi. Mlin stoji kot samostojna zidana stavba izven grajskega obzidja s tremi velikimi vodnimi kolesi na lopate. Do danes ohranjene stavbe mlinov in žag ob Kolpi na območju krajinskega parka izvirajo iz prve polovice in sredine 19. stoletja ali pa so bile v tistem času samo predelane (natančnih sondažnih raziskav do sedaj še ni bilo opravljenih). Ohranjene žage so mlajšega nastanka in so bile razen redkih izjem (npr. Madroničeva žaga v Prelesju, Benetičeva žaga v Vinici) zgrajene šele po prvi svetovni vojni (Žagarjeva žaga v Damlju, Prokšljeva žaga v Učakovcih) ali pa po drugi svetovni vojni (Kuzmanova žaga v Pobrežju). Na podlagi primerjave jožefinskega vojaškega zemljevida, franciscejskega katastra in sedanjih uporabnih katastrskih kart lahko ugotovimo, da so bili mlini in žage zgrajeni na mestu prvotnih obratov na vodni pogon, ki so stali ob Kolpi vsaj od druge polovice 18. stoletja dalje. Za mlino v krajinskem parku je značilno, da so postavljeni v smeri doline, oziroma je daljša stranica mlina je stala vedno ob rečnem toku. Po osnovni tipologiji jih lahko uvrščamo v skupino mlinov na lopate s pogonom na spodnjo vodo. Zanje so značilna velika vodna kolesa s premerom od tri do šest metrov (Benetičev mlin v Vinici) z enojnim ali dvojnimi obodom z lopatami, ki so dolge do 80 centimetrov. Večina mlinov stoji na robu vasi, nekaj pa jih stoji na samem, proč od vasi. Glede vertikalne razporeditve prostorov lahko v grobem ločimo tri tipe mlinov: pritlične, vrhkletne in nadstropne. Na območju parka, zlasti v kanjonu Kolpe je najbolj razširjen vrhkletni tip mlina, ki ima delno vkopan kletni del s prenosnimi mehanizmi za

Trije mlini v parku se že nahajajo v ruševinah, eden od njih je Papov mlin v Učakovcih, foto: Dušan Štepec, oktober 2000.

mlinske naprave. Nad njim je mlinarski delovni prostor, v katerem stoji ob daljši, rečni stranici dvignjen "štajnpoden" z mlinskimi kamni. Pritlični tip mlina se je ohranil v Srednjih Radencih, v Učakovcih pri Papovem mlinu in v Žuničih. V vseh treh primerih gre za manjšo, iz kamna zgrajeno enoprostorno stavbo z glavnim vhodom na daljši stranici, ki je obrnjena proti bregu in z izhodom na most z zapornicami na krajši stranici. V enonadstropni tip mlina lahko pogojno uvrščamo Krivčev mlin pri Damlju, Vukovski mlin v Vukovcih in Kuzmanov mlin v Pobrežju. Mlini povzemajo značilnosti vrhkletnega tipa, le da imajo nad mlinarskim delovnim prostorom še podstrešje, ki je delno izkoriščeno za občasno mlinarjevo bivanje. Po moči lahko mlino uvrščamo med srednje velike mlino. Imeli so od tri (npr. Papov mlin v Učakovcih) do šest koles (npr. mlin v Krivcih pri Damlju). Vsako vodno kolo je neposredno preko palčnega kolesa poganjalo po en par mlinskih kamnov. Izjemo je predstavljal Benetičev mlin v Vinici, kjer je do okoli 1970. leta eno vodno kolo poganjalo kar tri pare kamnov. Za obravnavane mlino ni značilno, da bi pod isto streho združevali bivalni in gospodarski del, temveč so funkcionirali samo kot gospodarski objekti.

Žage v parku so vedno postavljene ob mlinu in sicer na dva načina: linearno ali vzporedno. V prvem primeru žaga nizvodno nadaljuje tlorisno linijo mlina (npr. Madroničev mlin z žago v Prelesju), njeno vodno kolo pa je bilo nameščeno na isti strani kot mlinska vodna kolesa. V drugem primeru stoji žaga vzporedno z mlinom, nekoliko nizvodno (npr. Žagarjev mlin v Damlju) in ima vodno kolo nameščeno med obema stavbama. Vse žage v parku razen treh, pripadajo tipu žage venecijanke z vertikalnim načinom rezanja hlodov.

Izjemni trije primeri žag so: Prokšljeva žaga venecijanka v Učakovcih iz leta 1939, ki je bila leta 1983 preurejena v tračno vertikalno žago na električni pogon, Benetičeva žaga venecijanka v Vinici, ki je bila po letu 1980 preurejena v tračno horizontalno žago na električni pogon ter Kuzmanova žaga venecijanka v Pobrežju, ki je bila leta 1942 preurejena v horizontalno tračno žago na vodni pogon in je ostala do danes edina ohranjena žaga na vodni pogon ob celotnem belokranjskem delu Kolpe. Žage v parku so zasnovane kot enoprostorne, s treh strani opažene lope. Stranica, ki gleda proti bregu je morala biti neopažena zaradi posebne tehnologije dela. Navadno stoji lopa na visokih kamnitih slopnih podstavkih. V spodnjem delu, pod žago je bil nameščen prenosni mehanizem, ki je poganjal list žage ter istočasno proti njej pomikal leseno ogrodje s hlodom. Žage so imele po eno veliko vodno kolo na lopate, premera od štiri do šest metrov, z dvojnimi obodom. Lopate so bile velike do dva metra. Zaradi lege mlinov in žag na naravnem bregu struge, se je sistem dovajanja vode na mlinska kolesa urejal z jezovi ("slapovi"). Zaradi tega je bil dobro vzdrževan jez pomemben sestavni del vsakega vodnega obrata ob Kolpi. Obstoječi jezovi v parku so prelivni, zgrajeni so bili kot suhe kamnite zložbe z lesenimi temelji. Njihova podslapja so izdelana iz lomljenega kamna, ki je zložen in zaklinjen pod blagim kotom (20 - 30 stopinj) od tal struge do krone jezu. Zunanja podoba posnema obliko ribjih lusk. Krona jezu je praviloma široka od 50 do 80 centimetrov. Jezovi so zgrajeni v obliki črke S čez celotno strugo, od hrvaškega brega proti vodnemu obratu na slovenski strani. Jezovi so visoki od enega do enega metra in pol. Kamniti jezovi so imeli pred vsakim vodnim obratom grablje in most z zapornicami, čez katere je voda

pritekala v betonska dovodna korita in od spodaj poganjala vodna kolesa.

V mline in žage na slovenskem bregu so prinašali ali vozili žito in les tudi s hrvaške strani. Za prevoz strank z enega brega na drugega so imeli mlinarji ob mlinih privezane čolne. Žal se ni nihče ohranil. V preteklosti so bili mlini in žage na območju parka večinoma kmečki, grajska sta bila le v Vinici in Pobrežju. Lastnikov kmečkih mlinov je bilo več, znano je, da sta imela mlinske kamne lahko v lasti dva lastnika, lahko pa jih je bilo tudi več. Na primer mlin v Žuničih je imel pred drugo svetovno vojno celo osem lastnikov, po dva lastnika sta imela v lasti en par kamnov.

Poskus vrednotenja in kategorizacije mlinov in žag v Krajiškem parku Kolpa

Vrednotenje ali valorizacija objektov kulturne dediščine je pomemben del topografije določenega področja nepremične kulturne dediščine, v tem primeru mlinov in žag. Z valorizacijo, ki jo podajam v nadaljevanju, sem poskušal nadgraditi evidentiranje in inventariziranje obravnavanih objektov, ki sva jih opravila s sodelavko, konservatorsko svetovalko Judito Podgornik septembra in oktobra 2000. Mlinov in žag je ob Kolpi veliko in imajo različne spomeniškovarstvene kvalitete. Zaradi boljšega pregleda sem se odločil, da jih poskušam valorizirati in ustrezno kategorizirati. Na ta način sem želel točneje začrtati strategijo varstva (praktično varstvo, način prezentacije in revitalizacije) tovrstnih objektov ob Kolpi. Iz celotne skupine obravnavanih objektov sem poskušal na podlagi metode numeričnega vrednotenja s primerjavo istovrstnih objektov izluščiti najpomembnejše objekte, ki imajo zaradi posebnih spomeniškovarstvenih kvalitet lastnosti kulturnega spomenika. Omenjena valorizacija ne pomeni temeljite obdelave obravnavane problematike, ampak gre za poskus valorizacije, ki jo je v prihodnje potrebno še podkrepiti. Trenutne okoliščine dodatne valorizacije ne omogočajo, saj je obstoječa dokumentacija tovrstnih objektov ob Kolpi v določenih pogledih zelo pomanjkljiva. Izdelana ni niti osnovna tehnična dokumentacija z arhitekturnimi posnetki stavb, tehničnimi risbami posameznih prenosnih mehanizmov, mlinskih in žagarskih naprav, opravljene niso sondažne raziskave in kakovostni fotografski posnetki....

Po metodi numeričnega vrednotenja sem primerjal med seboj vse mline in žage v parku in jih poskušal ovrednotiti s pomočjo šestih strokovnih kriterijev:

- regionalno - prostorski kriterij,
- zgodovinsko - časovni kriterij,
- etnološko - socialni kriterij,
- likovni kriterij,
- gradbeno - razvojni kriterij,
- kriterij opremljenosti in tehnološke izvedbe.

Ime	Kraj	Geog. krit.	Zgod. krit.	Enol. krit.	Lik. krit.	Grad. krit.	Opre.	Skupaj
Madroničev mlin	Prelesje	4	3	4	2	4	1	18
Madroničeva žaga	Prelesje	4	4	4	3	4	2	21
Baričev mlin	Kot pri Prelesju	1	2	2	1	2	1	9
Radenski mlin	Sred. Radenci	5	3	4	3	4	1	20
Mlin v Bregu	Breg pri Sinjem Vrhu	5	4	5	3	4	4	25
Žagarjev mlin	Damelj	3	4	5	3	4	4	23
Žagarjeva žaga	Damelj	5	4	5	4	4	4	26
Krivčev mlin	Damelj	4	3	3	3	3	1	17
Krivčeva žaga	Damelj	4	4	3	3	4	3	21
Otoški mlin	Otok	4	3	3	2	4	1	17
Vukovski mlin	Vukovci	4	3	3	3	4	1	18
Papov mlin	Učakovci	5	4	3	4	4	1	21
Prokšljev mlin	Učakovci	3	3	4	2	3	3	18
Prokšljeva žaga	Učakovci	4	3	4	2	3	4	20
Benetičev mlin	Vinica	3	5	5	4	5	5	27
Benetičeva žaga	Vinica	2	2	4	2	3	4	17
Ziljski mlin	Zilje	4	3	4	2	4	1	18
Mlin v Vidinah	Preloka	3	3	3	3	3	1	16
Žuničev mlin	Žuniči	4	3	3	2	3	1	16
Kuzmanov mlin	Pobrežje	4	3	4	3	3	2	19
Kuzmanova žaga	Pobrežje	5	5	4	4	5	5	28

Poskus vrednotenja obstoječih mlinov in žag na območju parka nizvodno od Prelesja do Pobrežja

Iz tabele je razvidno, da po svojih spomeniškovarstvenih kvalitetah izstopa pet stavb: mlin v Bregu, Žagarjev mlin z žago, Benetičev mlin v Vinici in Kuzmanova žaga v Pobrežju. Od omenjenih objektov imata mlin v Bregu in Kuzmanova žaga v Pobrežju že status kulturnega spomenika, za ostale tri bo naša služba morala v prihodnosti pripraviti strokovne podlage za njihovo razglasitev.

Predlogi modelov prenove mlinov in žag v parku in možnosti njihove revitalizacije

Na podlagi doslej znanih podatkov in terenskih ogledov ugotavljamo, da je glavni razlog za propadanje objektov v opuščanju njihove namembnosti. Za ohranitev ni dovolj le fizična prenova, potrebno jim je dati tudi določeno vsebino. Zavedamo se, da vseh objektov ne bo mogoče ohraniti. Zato je potrebno izluščiti tiste najpomembnejše, jim poiskati ustrezno novo namembnost, ki pa ne bo smela posegati v spomeniškovarstvene kvalitete posameznega objekta. Za mline in žage z lastnostmi kulturnega spomenika predlagam naslednje oblike varovanja:

- varovanje spomenika "in situ" z ohranjeno primarno funkcijo,

- varovanje spomenika „in situ“ s prilagojeno namembnostjo; obnova spomenika po konservatorskih načelih z muzejsko prezentacijo,
- varovanje s prenosom v muzej na prostem.

Več možnosti različnih modelov prenove ponujajo objekti z lastnostmi kulturne dediščine, saj je mogoče predvideti turistične vsebine (apartmaji, občasna prebivališča - vikendi, občasna servisna mesta lokalnih kopališč). V objektih v bližini naselij je mogoče urediti stanovanja ali lokalno zbirko o kulturi in načinu življenja prebivalcev ob Kolpi. Razmišljati velja celo o ureditvi malih hidroelektraren, pri čemer posegi ne smejo degradirati spomeniškovarstvene kvalitete nepremične kulturne dediščine in naravovarstvenih kvalitet prostora. Vsi obravnavani objekti se nahajajo v prvem varovalnem pasu krajinskega parka, kjer veljajo najstrožji naravovarstveni režimi, ki omejujejo možnosti prenove objektov in njihove revitalizacije.¹⁰ To pomeni, da bo pri reševanju mlinov in žag nujno potrebno sodelovanje naravovarstvenih in kulturovarstvenih konservatorjev za začrtano skupno varstveno strategijo, predvsem pa se bosta morali obe službi opredeliti do skupnih varstvenih ciljev in določiti, kaj in v kolikšni meri se želi v parku ohranjati. Menim, da bodo pri projektih revitalizacije pomembnejših mlinov in žag ob Kolpi nujno potrebni kompromisi med naravovarstveno in kulturnovarstveno stroko. Znotraj spomeniškovarstvene službe bo potrebno v sodelovanju z naravovarstveniki pretehtati možnosti za ohranitev najpomembnejših mlinov in žag v parku (Breg, Damelj, Vinica in Pobrežje). Potrebno bo predlagati njihovo novo namembnost, ki se bo lahko vključila tudi v program krajinskega parka. Ob tem je jasno, da bo njihova prenova mogoča le, če bodo lastniki, lokalna skupnost in država dovolj zainteresirani. Ob tem je potrebno izpostaviti posebne življenjske pogoje ob Kolpi (odmaknjenost od večjih središč, slabe gospodarske razmere, brezposelnost, ostarelo prebivalstvo, težka dostopnost, lastniški odnosi...). Lastniki kulturnih spomenikov so v teh krajih v slabšem položaju od ostalih lastnikov kulturnih spomenikov v mestih ali bolj urbaniziranih naseljih. Od države in lokalne skupnosti toliko bolj pričakujejo finančno pomoč in druge stimulacije, tako pri izdelavi projektne dokumentacije kot tudi kasneje, pri obnovi. Za ohranjanje primarne dejavnosti v objektih (mletje ali žaganje) bo potrebno pripraviti model za subvencioniranje. Park še vedno nima svoje uprave, ki bi lahko z uvajanjem in izvajanjem različnih programov bistveno pripomogla k ohranjanju pomembnejše tehniške dediščine znotraj parka. Pri ostalih mlinih in žagah, ki nimajo lastnosti kulturnega spomenika, se bo morala naša služba osredotočiti zgolj na izdelavo njihove arhivske dokumentacije. Nujno je potrebno pričeti z izdelavo osnovne tehnične dokumentacije mlinov in žag v parku. Do sedaj naša služba ni izdelala še nobenega arhitekturnega posnetka mlina ali žage ob Kolpi, prav tako nimamo izdelanih nobenih tehničnih risb mlinskih naprav in prenosnih mehanizmov. Spomeniškovarstvena služba si nikakor ne sme dovoliti, da bi se izgubljala v množici mlinov in žag ob Kolpi, ker jih je preveč. Vso pozornost mora posvetiti

najpomembnejšim objektom. Le na ta način bo mogoče v prihodnosti ohraniti vsaj po en primer mlina in žage ob Kolpi.

Viri in literatura:

- DULAR, Andrej 1986: Pregled dosedanjega etnološkega dela o Beli krajini in bodoče naloge. V: Etnološka tribina 9, 29 - 32.
- ETNOLOŠKA DEDIŠČINA brez namembnosti. Konservatorsko posvetovanje. Tipkopis. Piran 1987.
- ETNOLOŠKI MLADINSKI RAZISKOVALNI TABOR Stari trg ob Kolpi 1989. Ljubljana 1990.
- FRANCISCEJSKI KATASTER 1822. Arhiv Republike Slovenije.
- KOS, Dušan 1987: Bela krajina v poznem srednjem veku. V: Zbirka Zgodovinskega časopisa 4.
- KRIŽNAR, Naško 1986: Prepletanja. Etnološka tribina 9, 157 - 166.
- KUNAVER, Jelka 1966: Poljanska dolina ob Kolpi. Primer gospodarsko nerazvite pokrajine. Geografski vestnik 38, 95 - 121.
- MELIK, Anton 1953: Mlini na Slovenskem. V: Geografski vestnik 25, 3 - 26.
- SIMONIČ, Ivan 1979: Špeharska dolina in Grad Poljane ob Kolpi.
- SLOVENIJA na vojaškem zemljevidu 1763 - 1787. Opisi. Karte, 1. Ljubljana 1995.
- STRUNA, Albert 1955: Vodni pogoni na Slovenskem. Ljubljana.

¹⁰ Odlok o razglasitvi Krajinskega parka Kolpa. Uradni list RS, št. 82/1998.